

ATTALİDLER (ATTALOS) KARALLIĞI ve PERGAMON

(DIA) Hellenistik ve Roma Dönemlerini kapsayan, Anadolu tarihinin yaklaşık MÖ 280 ile MÖ 133 yılları arasına rastlayan döneminde, Pergamon hem bir kent hem bölgesel bir devlet olarak önemli bir role sahip olmuştur. Attalosoğullarının (yani **Attalidler**) Seleukos egemenliği altında yerel bir hanedan konumundan **MÖ 188** yılında imzalanan **Apameia Barış** antlaşması sonrasında **Batı Küçük Asya**'nın yani **Batı Anadolu**'nun çoğunluğunda hüküm sürer konuma yükselmiştir. Bu durum esasen MÖ 323 yılında Büyük İskender'in ölümü ile Roma yönetimin başlangıcı arasında geçen süre zarfında değişen iktidar ilişki dinamiklerini yansıtmaktadır.

MÖ 3. yüzyılın başlarında Trakya Kralı Lysimakhos'un generallerinden biri olan **Philetairos**, Küçük Asya'nın kuzeybatısında birbirine rakip diadokhlardan **Lysimakhos** ve **I. Seleukos Nikator** arasında fiilen bağımsız bir güç alanı yaratmayı başarmıştır. Başlangıçta Lysimakhos'un hizmetinde olan Philetairos, onun için devlet hazinesinin çoğunu denetlemekteydi; ancak MÖ 282 yılında I. Seleukos Nikator'a sığınmıştır. Daha sonra bağlı kalmaya devam ettiği Seleukoslar adına sikkeler bastırılmış ve özellikle mali kaynaklarını bölgedeki nüfuzunu artırmak için kullanmıştır. I. Eumenes MÖ 261'te iktidarı devralmış ve Philetairos'un kurduğu bu küçük imparatorluğu istikrara kavuşturmuştur; I. Eumenes, 261 ya da 260'ta Sardeis'teki bir savaşta Seleukos kralı I. Antiokhos'u yenmeyi başarmış ve ardından kendi adına sikkeler bastırmıştır. Hanedanlığa adını veren halefi **I. Attalos (MÖ 241-197)**, birliklerinin Galatlara karşı kazandığı zafer üzerine **MÖ 238** yılında kral unvanını almıştır.

Daha sonra Attalidler, Seleukosların geçici zayıflığından yararlanarak Küçük Asya'nın daha büyük bölümlerini ele geçirmişler; ancak birkaç yıl sonra Seleukoslar bu toprakları geri almayı başarmışlardır. Attalidler tekrar Pergamon (Bergama) çevresindeki çekirdek bölgelerine geri çekilmişlerdir. **(DIA)** Magnesia Savaşı ve Apameia Barış antlaşmasından sonra Attalos Krallık topraklarının genişlediği görülür. Bilindiği üzere büyük ordusuyla Seleukos İmparatorluğu'nu Hellen Dünyası'nın en önde gelen gücü haline getirmeyi amaçlayan **III. Antiokhos** (yani **Antiokhos Megas**), Akdeniz'in yükselen yeni gücü Roma Cumhuriyeti'yle karşı karşıya gelmiştir.

MÖ 191'de **Thermopylae** ve MÖ 190 yılında Manisa Magnesia'sı (Magnesia ad Spylos) savaşlarında **III. Antiokhos** kuvvetleri mağlup olmuşlardır. Antiokhos, barış yapmaya, büyük tazminat ödemeye, Anadolu'dan çekilmeye ve Toros Dağları'nın batısındaki Seleukos topraklarını bir daha asla genişletmemeyi kabul ettiği **Apameia Antlaşması'nı MÖ 188** yılında imzalamaya mecbur kalmıştır. Ardından Roma'nın savaştaki müttefikleri olan **Pergamon'daki Attalos Krallığı** ve **Rodos Cumhuriyeti**, Anadolu'daki eski Seleukos topraklarını paylaşmışlardır. Antiokhos, tazminatı ödemek için para koparmaya çalıştığı bir başka doğu seferinde **MÖ 187** yılında öldürülmüştür.

MÖ 168 yılında Makedon **Kralı Perseus** ile Romalı General **Lucius Aemilius Paulus** ordularının karşı karşıya geldiği Pydna Savaşı'ndaki tutumlarından ötürü Attalidler Rodoslular gibi Romalılardan gözünden düşmüşlerdir. Romalı politikacılar, Pergamon'da bir içsavaşı tetiklemek için II. Eumenes'i kardeşi II. Attalos'a karşı kullanmaya çalışmış olsalar da bu bir sonuca ulaşmamıştır. II. Eumenes, MÖ 166'da Galatlara karşı büyük bir zafer kazanmıştır.

MÖ 159 yılında kardeşi II. Eumenes'in yerine tahta geçen II. Attalos yönetiminde, Bithynia'lı II. Prusias'a karşı ağır kayıplarla sonuçlanan bir savaş yaptılar; sonunda II. Attalos alçak gönüllülikle Romalılardan yardım istemiş ve Romalılar da bu isteği kabul etmişlerdir. Böylece Attaloslar sonunda tamamen Roma'ya bağlı (vasal) krallar haline gelmişlerdir.

Popüler olmayan son Attalos hükümdarı III. Attalos, görünüşe göre artık imparatorluğu için bir gelecek görmediğinden vasiyetinde ölümünden sonra bölgenin Roma'ya bağlanmasına karar vermiştir. Muhtemelen çocuksuz olan kral, fiziksel bir varis doğana kadar kendisini bir darbeye karşı şimdilik bu şekilde güvence altına almak istemiş olmalıdır; MÖ 133 yılında kral öldüğünde toprakları vasiyet yoluyla Roma'ya geçmiştir. **(DIA)** Halk tribünü **Tiberius Sempronius Gracchus'un** kışkırtmasıyla Roma'da mirasın fiilen kabul edilmesine karar verilmiş ve III. Attalos'n kuzeni olduğu iddia edilen **Aristonikos'un** bu ilhaka (Aristonikos Ayaklanması) güç kullanarak direnme girişimi başarısız olmuştur. Eski Attalid İmparatorluğu böylece Roma'nın Asya eyaletinin merkezini oluşturmuştur.

KENTSEL GELİŞİM

Pergamon'un MÖ 3. yüzyılın bölgesel bir Hellenistik Devlet haline gelişi, yerleşimin eski tarihiyle doğrudan bağlantılıdır. Çünkü bu tarihi durum, kentin topoğrafyasıyla birlikte daha sonraki kentsel gelişmeye yol açan özel önkoşulları sağlamıştır.

(DIA, Plan) Kentin ufak bir kıyı ovasının ardındaki bir tepe üzerindeki konumu oldukça çarpıcıdır. Müstahkem zirve/akropolis, Hellenistik sarayı ve bazı önemli kamusal ve dini yapıları barındırmaktadır. Kent yerleşim alanı ise daha tatlı eğimli tepenin güney yamacı boyunca ovaya kadar devam devam ederek Roma Dönemi'ne gelindiğinde, günümüzde modern Bergama'nın bulunduğu ovaya yayılmıştır.

Saray ve tapınakların tepe kentin zirvesinde bulunduğu planıyla Pergamon'un **demokrasinin** değil, **bir krallığın başkenti olduğu** anlaşılmaktadır. **(DIA)** Pergamon'daki planın aksine bir İon kenti olan Priene'de *agora* ve *bouleuterion* kentin merkezinde yer alırken, Athena Tapınağı da bulunduğu üst terastan alt teraslarda bulunan yapılara hâkim konumdadır.

(DIA) MÖ 2. yüzyılda Pergamon devlet yapısı, şehircilik ve görsellik bakımından Anadolu'nun çok ötesine ulaşan önemli tarihi izler bırakmıştır. Attalos Hanedanlığının çekirdek bölgesini sahil bölgesiyle birlikte Batı Yukarı Kaikos (Bakırçay) Vadisi ve bitişik dağları da İçeren Pergamon çevresi oluşturmaktaydı. Bu bölgenin, temel kaynaklara, kara ve deniz trafiği ile iletişimine erişim ve başkentin askeri savunmasını sağlamak için kontrol altında tutulması gerekiyordu.

Pergamon kentinin bulunduğu tepe, Pindasos (Kozak) Dağları'nın güney eteklerinin parçasıdır ve Kaikos (Bakırçay) Ovası'na büyük bir girinti yapmaktadır. Kentin görkemi, iki yakasındaki akarsuların açtığı yataklarla vurgulanmaktadır. **(DIA)** 339 m yüksekliğindeki tepenin zirvesinde yerleşim alanı olarak kentsel gelişimi belirleyen geniş bir düzlük (plato) bulunur. Antik tiyatronun yer aldığı tepenin batı yamacı, birkaç yapı terası şeklinde düzenlenmiştir. Kuzeyde nispeten daha alçak olması nedeniyle net bir şekilde ayırt edilebilen bir başka kaya kütlesi daha yer almaktadır. Bu kaya kütlesi üzerine güvenliği özel bir şekilde sağlanmış olan

cephanelikler (Arsenal) inşa edilmiştir. Güneydoğuda zirve platosu, tatlı bir eğimle ovaya doğru alçalır ve kent yapılarının batıdaki Kaikos Vadisi'ne yönelimini belirler. Tepenin doğal biçimi, kentin planını ve çevresindeki peyzaja uyumunu belirlemiştir. Bu doğal etkenlerin yanı sıra Pergamon kent planının gelişiminde insan unsurunun karar verme ve tasarımı (planlaması) da göz ardı edilmemiştir. Pergamon'un kentsel gelişimi, sıra dışı ve yenilikçi çözümler üretilmesine yol açan özel bir topografyanın yaratıcı şekilde değerlendirildiğini kanıtlamaktadır. Kentin yer aldığı tepe üzerinde ele geçen **balta, dilgi ve çanak-çömlek gibi** münferit buluntular burada **Tarih Öncesi Dönem'de** (Prehistorik) insan varlığını kanıtlamaktadır. Ancak yakın zamana kadar bir yerleşimin varlığına ilişkin olarak kanıtlar eksikti.

Önceleri Arkaik Dönem'e (MÖ 7.-6. yüzyıl) atfedilen kent tepesinin yukarı güney yamacındaki bir kale kalıntısının Orta Tunç Çağı'na (MÖ 2. binyıl) tarihlenmesiyle yerleşim tarihi **binyıl daha eskiye** gitmiştir. Ancak, Pergamon'un Orta ve Geç Tunç çağlarında bölgesel önemine dair daha kapsamlı sonuçlara ulaşamamıştır.

Protogeometrik Dönem'den yani MÖ 10. yüzyıldan MÖ 5. yüzyıla uzanan zaman dilimine ait çanak çömlek parçaları, kentin bulunduğu tepenin zirve platosu ve yukarı güney yamacında Tunç Çağı'ndan itibaren hemen hemen kesintisiz insan varlığına işaret etmektedir. Tunç Çağı kalesi, muhtemelen izleyen çağlarda da kullanılmış ve onarılmış olmalıdır. Münferit buluntular ve nadir yapı kalıntılarına dayanarak Pergamon'un Arkaik ve Klasik Dönem'lerde de tahkimatlı bir tepe üstü yerleşimi olarak varlığını sürdürdüğü varsayılmaktadır. MÖ 5. yüzyıldan itibaren Pergamon, **Pers kralına** bağlı yerel (**vasal**) **krallık** olan **Gongylosoğulları** hanedanının merkezi olmuştur. Akropol tepesindeki az miktardaki kalıntılara dayanarak tahkimatlı yerleşimin restitüsyonu çok hipotetik olarak yapılabilmektedir.

Pergamon'da *prytaneia* (bir tür meclis) gibi polis (kent) kurumlarının varlığı MÖ 4. yüzyılın ortalarına kadar **bilinmemektedir**. Bu da olasılıkla **Gongylosoğulları** tarafından atayurtlarından kovulan Pergamonluların memleketlerine dönmesiyle gerçekleşmiştir. **Athena** ve **Demeter** kültlerinin o zamanda kurulduğu açıktır. Tepe kentteki arkeolojik bulguların MÖ 4. yüzyılın son çeyreğinde biraz arttığı görülür.

Pergamon'da arkeolojik olarak tarihlenebilen en eski kutsal yapı **Athena Tapınağı'dır**. Tapınağı yaptıranların, her ikisinin de MÖ 320'lerden itibaren Pergamon'da ikamet eden ve **MÖ 309** civarında diadokhlar mücadeleleri sırasında öldürülen, Büyük **İskender'in oğlu Herakles** ve **annesi Barsine'nin** yakın çevresinden olduğu düşünülmektedir.

(DIA) MÖ 4. yüzyılın sonuna tarihlenen Athena Tapınağı gibi "**Philetairos**" Surları olarak adlandırılan surlar da aynı döneme tarihlenmektedirler. Kenti çevreleyen daha eski surlar gibi Philetairos surları da tepe zirvesi üzerinde yer alan platoyu ve tepe kentin yukarı güney yamacını, yani tarihöncesi dönemlerden bu yana iskân edilen yerleşim alanını çevrelemiştir. **(DIA)** Diğer Hellenistik Dönem surları ile karşılaştırınca Pergamon'daki Philetairos Surlarının savunma tekniği açısından az gelişmiş olduğu görülür: Pergamon tepe kent, kendini savunacak doğal topoğrafyaya ve savunma sistemine sahip olmasına karşın MÖ 4. yüzyılın sonlarında ve MÖ 3. yüzyılın başlarında yaşanan diadokh savaşlarında kent savunma sistemini tahrip kullanan yüksek teknolojiye sahip savaş aletlerine karşı **yoğun bir kule sırası**, küçük geçiş yerleri (kapılar) ve diğer tahkimat inceliklerine sahip olmadığından bu surların **Philetairos'a (MÖ 282-263) atfedilmesi son zamanlarda sorgulanmaktadır**. Kazı Başkanı Felix Pirson'a göre Pergamon Surlarının (Philetairos), Pergamon kentinin ilk biçimlendirildiği MÖ 4. yüzyıl içine tarihlenmesinin daha uygun olacağı yönündedir. Bu durumda **güçlü surların varlığı**, Büyük İskender veya Lysimakhos'u, Pergamon kentini **cariyesi ve oğlu için** bir ikametgâh yeri ve savaş ganimetlerinin Philetairos tarafından korunma yeri olarak seçmesine ikna etmiş olabilir. Diğer yandan Geç Klasik Dönem kentinin ortaya çıkışı hakkında yeterince bilgi bulunmamaktadır. Eldeki verilere dayanarak MÖ 4. yüzyılda zirve platosunda ve yukarı güney yamaçta konut alanının geliştiği ve topoğrafyaya uydurulmuş alana esnek bir rampa, sokak ve girişlerle erişildiği düşünülmektedir.

(DIA) Kısaca Geç Klasik Pergamon kenti; **Athena Tapınağı**, "**Philetairos**" **Surları** ve kent dışındaki **Demeter Kutsal Alanı** ile birlikte bölgesel seviyede öne çıkan ve sonunda Attalosoğullarının başkenti olacak seviyede bir kentti.

Philetairos'un Kenti:

Tarih öncesi dönemlerden beri yerleşim bulunmasına rağmen, bu tepenin üzerindeki yerleşimin gelişerek önemli bir kent olması ancak yaklaşık MÖ 300'lerde, Büyük İskender'in ardından yönetimi elen alan generallerinden biri olan **Lysimakhos'un** servetinin büyük bir kısmını Pergamon'da koruması için **Philetairos'a** teslim etmesiyle başlamaktadır. Araştırmacılar, MÖ 282'den sonra **Philetairos'un Lysimakhos ile yollarını ayırıp** kendi iktidarını kurmasıyla Pergamon'da yeni bir kentsel dönemin başladığını öne sürmüşlerdir. MÖ 281 yılında **I. Seleukos Nikator ile giriştiği Koroupedion Savaşı'nda Lysimakhos** ölmüştür. Lysimakhos'un Pergamon'da korunmakta olan hazinesine kimse sahip çıkmayınca, Philetairos 9000 talent değerindeki serveti (1966 yılında George Bean bu tutarın 10 milyon İngiliz Sterlinine karşılık geldiğini ileri sürmüştür) kendisinin Pergamon'un tepesindeki yerini sağlamlaştırmak için kullanmıştır. Yeğeni I. Eumenes'i evlatlık olarak MÖ 133'e kadar sürecek bir hanedanlık kurmuştur.

Pergamon'da hanedanın kurucusuna yani **Philetairos'a** atfedilebilen inşaat hacmi oldukça vasattır: "Philetairos" Surları'nın tarihlenmesi MÖ 4. yüzyıla çekildiğinde geriye sadece **Demeter Kutsal Alanı** kalmaktadır.

(DIA) Tepe kentin yukarı güney yamacındaki sokak sistemi de Pergamon'un Philetairos yönetimi altındaki sözde "**yeni kuruluşuna**" kanıt olarak gösterilmektedir. Ancak söz konusu cadde veya sokakların hiçbiri Philetairos Dönemi'ne kesin olarak tarihlenememektedir ve MÖ 2. yüzyılın öncesine genel bir tarihleme için çok az sayıda bulgu mevcuttur. Diğer yandan bazı gözlemler, cadde sistemi de dahil olmak üzere yukarı güney yamaçtaki kentsel alanın, yeniden esaslı bir şekilde yapılanmasının II. Eumenes'in (MÖ 197-159) inşaat programı çerçevesine olduğuna işaret etmektedir. Kabul gören bu cadde sisteminin geç tarihi, bazı münferit yolların Philetairos dönemine veya daha öncesine ait olmaları ve daha sonra yeni sisteme entegre edildikleri olasılığını tamamen bertaraf etmemektedir. MÖ 3. yüzyıla ait konut yapılarına işaret eden önemli kalıntıların yokluğu da ilk Attalosoglu'nun hükümdarlığı döneminde (Philetairos) Pergamon'un yeniden kurulduğu savına desteklemez.

Philetairos'un, tahkimatlı dağ kasabası görünümüne sahip payitahtının çoğu kısmında statükodan memnundu. Böylece, büyük Hellenistik başkentlere daha küçük ölçekte öykünen “**gerçek bir hükümdar**” gibi davranmamış ancak bu durum yaklaşık 20 yıl sonra I. Attalos Dönemi'nde değişmiştir.

I. ATTALOS DÖNEMİ

“**Basileus**” (kral) unvanını ilk kabul eden I. Attalos'tur (MÖ 241-197) ve Attalos zamanında Pergamon'da Attalosoğullarının imar faaliyetleri güç kazanmıştır. Yukarı güney yamaçtaki kent merkez mimari olarak yeniden tanımlanmış ve **Yukarı Agora**'da Zeus Kutsal Alanı ile Athena Kutsal Alanı'nın aşağısında bir pazar (agora) yapısı gibi önemli dinsel ve işlevsel yapılar inşa edilmiştir. **Demeter Kutsal Alanı**, **I. Attalos'un karısı Apollonis'in ithafıyla genişletilmiştir**. Akropol'deki *basileia*'da (kraliyet mahallesi) bir konut yapısı ile **atalar ve hükümdarlar kültür yapıları** gibi birkaç başka inşaat faaliyeti de kesin olmamakla birlikte I. Attalos ile ilişkilendirilmektedir.

Aynı durum Hellenistik Dönem'e tarihlenen **üç suyolundan** nispeten en eskisi olan ve Gymnasion'un aşağısındaki çeşmede sonlanan suyolunun I. Attalos'a atfedilmesi için de geçerlidir. Ancak her üç suyu da MÖ 2. yüzyılda inşa edilmiş olabilir (yani I. Attalos Dönemi'nden sonra).

Son zamanlarda, II. Eumenes'e (MÖ 197-159) atfedilen Pergamon'un geniş Hellenistik savunma duvarının I. Attalos'a atfedildiği dile getirilse de kent surlarının bazı kesimlerindeki sürdürülen temel sondajlarında bulunan seramikler, söz konusu surları kesin bir şekilde MÖ 2. yüzyıla tarihlemeyi sağlamıştır.

Kaynaklardan bildiğimiz ancak henüz lokalize edilemeyen muzaffer (“*nikephoros*”) Athena'ya ithaf edilmiş bir kutsal alan olan ***Nikephorion***, iktidar ailesi ile I. Attalos'un sarayının kentin yakın çevresini de yapılarla donatma gayesini açıkça göstermektedir.

(DIA) Yakın zamanda incelenen ve kentin hemen doğusunda konumlanan İlyastepe Tümülüsü, soyulmuş olmasına karşın büyük bir olasılıkla MÖ geç 3. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Hafırine göre buradaki mimari, yüksek kalitedeki tasarım ile kombine olarak anıtsallığın reddi ile karakterizedir. Bu noktada, Yukarı Agora'daki

Zeus Tapınağı ve I. Attalos'a atfedilen diğer yapılarla yapısal benzerlikler söz konusudur. Mezarın uzak mesafelerden bile rahatça görülebilmesini sağlayan lokasyonu, oraya defnedilen kişinin yüksek mevkisinin de göstergesidir (Yunanistan'daki Aigai yani günümüzdeki Vergina'da gördüğümüz üzere). Mezar içerisinde ele geçen iskelet kalıntılarının, memleketinden uzakta ölmüş ve bu nedenle Pergamon'da defin için son yolcuğa hazırlanması gerekmiş, güçlü bir fiziğe sahip 60 yaş üzerindeki bir erkeğe ait olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu ölen kişinin Attalosoğulları sarayının üst düzey asker üyelerinden biri olabileceği ileri sürülmüştür.

Pergamon'un yerleşim tarihi ve kent planı I. Attalos'un hükümdarlığı döneminde bile bazı eksikliklere sahiptir. Ancak bu dönemde, ilk kez hükümdarın ve maiyetinin, Agora'da, kentin ana kutsal alanlarındaki müdahaleler ve göze çarpan mezarların yapılmasının yanı sıra bir sarayın ve hükümdar kültürü için yapıların inşasını da içeren inşaat programı ortaya çıkmaktadır. **Bu gelişimin I. Attalos'un kral unvanını kabul etmesiyle olması şaşırtıcı değildir.** I. Attalos'un hükümdarlığı döneminde bu tür çok sayıda proje gerçekleştirilmiştir. 40 yıldan fazla iktidarda kalan I. Attalos'un (MÖ 241-197) hükümdarlığı, aşırı hareketli ve neredeyse kesintisiz askeri mücadelelerle karakterize edilmiştir. Bu koşullar altında I. Attalos'un kent alanını neden genişletmediği anlaşılmaktadır. Bu dönemde Pergamon surlarla korunan bir yamaç yerleşimi olarak kalmıştır.

MÖ 2. YÜZYILDA ATTALOSOĞULLARI KENTİ

I. Attalos'un oğulları II. Eumenes (MÖ 197-159) ve II. Attalos (MÖ 159-138), kentin imarında babalarının politikasını istikrarlı bir şekilde sürdürmüşlerdir. Aynı zamanda, eşi benzeri daha önce görülmemiş bütüncül yaklaşım, anıtsallık ve orijinallikleri ile şaşırtıcı olmuşlar ve böylece kentin görünümünde köklü değişikliğe yol açmışlardır. Bu durum, günümüze kadar az bilenen MÖ 1. yüzyıldaki yerleşim tarihi gelişiminin yol haritasını da belirlemiştir. **Coğrafyacı Strabon'a göre** (13.4.2), "II. Eumenes kenti imar etmiş, Nikephorion koruluğunu oluşturmuş ve öteki büyük kardeş [II. Attalos] görkemi çok sevdiği için kutsal binalar, kitaplıklar yaptırmış ve Pergamon kentini şimdiki durumuna getirmiştir".

(DIA) (II. Eumenes), Yerleşim tarihindeki en önemli adım, olasılıkla selefi I. Attalos tarafından başlatılan tahkim edilmiş kent yerleşim alanınının 21 hektardan 91 hektara genişletilmesidir. Tepe kentin aşağı güney, batı ve doğu yamaçlarının da sur içine dahil edilmesiyle muazzam büyüklükte bir alan imara açılmıştı. Pergamon kenti artık 4 km uzunluğunda bir surla çevrelenmiştir. Bu genişletilmiş kentsel alanda Büyük Sunak (“Zeus Sunağı”) veya Gymnasion gibi kimi büyük anıtlar da yer almaktadır. Bu yapılar, II. Eumenes’in MÖ 197 yılında tahta çıkışından sonra gerçekleştirdiği ilk inşaatlar arasında sayılabilir.

Daha sonra kralın kardeşi II. Attalos tarafından da sürdürüldüğü kabul edilen kentsel kalkınma programı beş alanda gerçekleşmiştir: (1) Kentsel yerleşim alanının genişletilmesi ve yeni bir sur sisteminin inşası, (2) cadde sistemi ve su temini, (3) Akropol’deki devleti temsil eden kamusal alanın genişletilmesi ve yeniden tasarlanması (4) yeni şehirde kamu yapılarının inşası ve (5) banliyönün kutsal alanlar ve mezar anıtlarıyla donatılması.

Yeni sur sistemi, kent yerleşim alanının büyüklüğünü ve kapıların konumları üzerinden sirkülasyon altyapısını önemli şekilde etkilerken bir İçkale sistemi, konut yerleşiminin iç yapısını belirlemiştir. Kraliyet saraylarını içeren **basileia**, Athena Kutsal Alanı ve askeri tesisler, güneylerinde konumlanan kentsel alandan yalnızca dar bir kapıdan erişilebilen etkileyici bir tahkimatla ayrılmıştır.

Pergamon’un cadde-sokak sistemi de MÖ 2. yüzyılda esaslı bir şekilde yeniden tasarlanmıştır. Bu bağlamda ana cadde çok önemlidir. Kentin güney kapısından (“**Eumenes Kapısı**”) başlayan ana cadde, oldukça dik olan aşağı güney yamacı yılanvari şekilde tırmanır ve eski yerleşimin çekirdeğine Philetairos Kapısı olarak adlandırılan yapı üzerinden erişir ve yukarı güney yamacı geniş bir yay çizerek kat eder, Yukarı Agora’yı ve nihayet Sunak terasını geçerek *basileia*’nın ana kapısına ulaşır. Ana caddenin aksine, tepe kentin yukarı güney yamacındaki pseudo-orthogonal (“ızgara plan taklidi”) sokak sistemi Philateiros zamanına tarihlenen kentin yeniden kurulmasıyla ilişkilendirilmektedir.

Doğu ve batı yamaçlarda bazı sokaklar, açıkça görüldüğü üzere II. Eumenes’in imar programındaki Tiyatro ve Büyük Gymnasium gibi önemli yapı komplekslerine

yönlendirilmiştir. Bu da kentin görünüşünü biçimlendiren etkileyici akslar ortaya çıkarmıştır. Mevut bulgular doğu ve batı yamaçtaki cadde sistemlerinin temel yapısı II. Eumenes dönemindeki Hellenistik kent gelişimine dahil edilmektedir.

Günümüze değin kentsel yerleşim alanlarının MÖ 2. yüzyılda *Hippodamik* düzende sistematik bir şekilde yapılarla kaplandığı varsayılmıştır. Ancak Aşağı Agora'nın batısındaki Peristyl avlulu konutlar ve Agora en erken MÖ 1. yüzyıla tarihlenebilmektedir. Doğu ve batı yamaçlarda MÖ 2. yüzyıla ait sistematik konut alanı gelişimi de kanıtlanamamıştır.

Eumenes Dönemi'nde kentsel alana eklenen kesimler hemen büyük çaplı konut yapılarının inşası için kullanılmamış fakat eski kent merkezi yukarı güney yamaçta yeniden tasarlanmış ve daha sonra ana caddenin güneyindeki kenar alanda çeşitli büyüklüklerde konutlar inşa edilmiştir. MÖ 2. yüzyılda daha büyük bir nüfus hesaplanmış olması, Gymnasion'lar, Demeter Terası ve *basileai* mahallesine ulaşan üç uzun mesafeli su yolunun inşasıyla kanıtlanmıştır.

II. Eumenes ve II. Attalos'a atfedilen hem yukarı kent tepesindeki temsil merkezinin yeniden tasarlanması hem de kentin genişletilmesinin altında yatan ortak planlama söz konusudur. Yukarı kentteki etkinlik, Büyük Sunak ve Athena Tapınağı Kutsal Alanı ile Yukarı Agora, Büyük Sunak ve Basileia arasındaki planlama referansları üzerinden koordineli proje olarak tespit edilebilmektedir.

II. Eumenes ve kardeşi II. Attalos'un hükümdarlıklarında Pergamon kentini, MÖ 2. yüzyılda bir yamaç yerleşiminden, günün koşullarına göre uluslararası arenada rekabet edebilen ve kentsel planlama standartlarını belirleyen tahkimatlı ve görkemli bir yönetim merkezine dönüşmüştür.

(DIA) Pergamon Kralları başkentlerini Yunan Dünyası'nın kültürel merkezi, döneminin Atina'sı olarak görmüşlerdir; Atina modelini izleyen Pergamon, görsel sanatlar açısından başlıca merkezlerden biri haline gelmiştir.

MÖ 133 yılında Attalos Hanedanlık topraklarının vasiyet yoluyla Roma'ya geçmesiyle, Pergamon için çalkantılı bir dönem başlamıştır. Bu dönem gelişmeleri arasında 1. Mithradates Savaşı'na (MÖ 89-84) ve Bosporus Kralı'nın, aralarında Pergamon'un da bulunduğu müttefiklerinin Roma tarafından cezalandırılmasına yol

açmıştır. Roma İmparatorluk Dönemi'ne kadar olan dönemde birbirini izleyen düzelme ile siyasi ve askeri kriz şeklinde ilişkiler Pergamon için tarif edilmektedir.

MÖ 1. yüzyıl boyunca dönemin (MÖ 1. yüzyıldan MS 1. yüzyıla) Aşağı Agorası'nı ve MÖ 1. yüzyılda doğu ve batı yamaçlarda konut alanlarının ortaya çıkması kentin şeklini önemli ölçüde değiştirmiştir. Bu imar faaliyetlerin tezat oluşturacak şekilde, kamunun inşaat projeleri, bir önceki Attalosogulları dönemine kıyasla oldukça mütevazı kalmıştır.

Roma Dönemi'nde kent önemini sürdürmeye devam etmiş, MS 2. yüzyılda nüfusu yaklaşık 150.000'e yükselmiştir.

ATHENA TAPINAĞI

(DIA) Akropolis'in batı kıvrımında, kentin en eski ve en önemli tapınağı olan Athena Tapınağı yer almaktadır. MÖ 4. yüzyıla tarihlenen ve kuzey-güney doğrultusunda uzanan Dor düzenindeki bu tapınak, 21,77x 12,27 m *stylobat* ölçüleriyle nispeten küçük bir tapınaktır. Ancak Pergamon, kendisini Atina'nın kültürel varisi olarak gördüğünden hem koruyucu tanrıçası olarak **Athena'yı** hem de Atina Akropolis'indeki Parthenon'un belirleyici düzeni olan **Dor düzeninin tercih etmesi uygun bir saygı gösteri olarak yorumlanmaktadır**. MÖ 2. yüzyılda tapınağın üç tarafına *stoa*'lar inşa edilmiş ve iki katlı olan *stoa*'ların **alt katında Dor**, üst katlarında ise **İon düzeni kullanılmıştır**.

MÖ 3. yüzyılın sonlarından itibaren krallık önemli zaferler kazanmıştır. Mağlup edilen düşmanlar arasında öne çıkanlardan biri MÖ 3. ve 2. yüzyıllarda Yunanistan ve Anadolu'ya akınlar yaparak bölgeye dehşet saçan ve daha sonra saldırılarını durdurma karşılığında para talep eden Orta ve Doğu Avrupa'dan gelen Galyalıları (Keltler/Galatlar). I. Attalos (MÖ 241-197) Galyalıların bu taleplerini reddetmiş ve yaklaşık MÖ 230 yılında gerçekleşen savaşlarda Galyalıları mağlup etmiştir. Galyalıları Orta Anadolu'ya çekilerek "Galatia" adını alan bölgeye yerleşmişlerdir (Tektosaklar/Ankara; Trokmiler/Pessinus; Tolitobogi'ler/Tavion-Yozgat Büyük nefesköy). Pergamon açısından Galatlara karşı kazanılan bu zaferler, kentin gücünü ve itibarını pekiştirmiştir. **(DIA)** Bunlar MÖ 5. yüzyıl başlarında Yunanların Perslere karşı kazandıkları zaferleri çağrıştırmaktaydı. Kentin koruyucu tanrıçası Athena,

şükranları hak etmekteydi. Athena Tapınağı'nın önündeki avlunun bir dizi tunçtan yapılmış mağlup olan Galyalı savaşçı heykelleri olmak üzere anma amaçlı anıtların sergilenmesi için en uygun yer olduğuna karar verildiği anlaşılmaktadır. Orijinal eserler ne yazık ki günümüze kadar ulaşmamıştır. Bunlardan en dramatik olanı karısını öldürdükten sonra kılıcını kenti göğsüne saplayan bir **Galat Savaşçı'nın tasvir edildiği heykel grubudur**. Bu heykeller, yansıttıkları aşırı hissiyat ve yenilmiş bir düşmana gösterilen dokunaklı, saygılı tavır kadar aynı zamanda Yunan olmayan bir halk hakkındaki etnografik bilgiler vermesi açısından da ilginçtir: Çamura bulanmış saç, bıyık ve boyna takılan boyun halkaları gibi.

Tapınağı çevreleyen *stoa*'larda üst kat orthostadları savaşta ele geçirilmiş silahlar kabartmalarıyla süslenmiştir, bu durum Pergamon'un zaferlerini duyurma işlevine hizmet etmekteydi. Bu tür başarıların Anadolu dışında duyulmaması ihtimaline karşılık, bu zaferler aynı zamanda Atina Akropolisi (Küçük Attaloslar Adağı adı verilen) ve Delphi ile Delos'taki önemli uluslararası kutsal alanlarda heykellerle anılmıştır.

KÜTÜPHANE

Athena kutsal alanının kuzeyinde, Hellenistik Pergamon'un en büyük kültür kurumlarından biri olan kütüphane bulunmaktaydı. II. Eumenes (MÖ 197-159) tarafından inşa edilen kütüphane, dört küçük oda ile bir girişten meydana gelmektedir. Ek binaları ile birlikte 200.000 rulo kitap barındırmaktaydı. Rulo halindeki el yazmaları duvarlar boyunca uzanan raflarda saklanmaktaydı. Hırslı koleksiyoner olan Pergamon krallarının saldırgan yöntemleri yüzünden adları çıkmıştı. Aristoteles'in kütüphanesinin sahipleri, kitaplarına el konulmasına seyirci kalmaktansa kitapları saklamayı tercih etmişler ve bunun sonucunda kitapların birçoğu çürümüştür. Strabon, Aristoteles'in kitaplığını ve okulunu Theophrastos'a vasiyet edişinden Teoslu Apellikon'un bu kitaplığı satın almasına ve ardından Romalı General Sulla'nın kitaplığı Roma'ya götürmesine kadar varan uzun bir hikâye anlatmıştır:

İşte bu Theophrastos kitaplığını Neleos'a bırakmıştır. Neleos, kitaplığı Skepsis'e¹ götürmüş ve kendi mirasçılarına vasiyet etmiştir. Bunlar alelade insanlar oldukları için kitapları bir yere kapatmış ve özenle korumamışlardır. Kentlerin bağlı

bulunduğu Attalos Hanedanı krallarının Pergamon Kitaplığı'nı kurabilmek için ne kadar büyük bir istekle kitap aradıklarını duyduklarında, onları toprağa bir çukur açarak gömdüler. Fakat çok sonra güve ve rutubet nedeniyle tahrip olunca, onlardan sonra gelenler bu kitapları, yani Aristoteles ve Theophrastos'un kitaplarını büyük bir para karşılığında **Teoslu Apellikon'a sattılar.**

İskenderiye Kütüphanesi (**Mouseion**) yandıktan sonra, MÖ 41 yılında Pergamon Kütüphanesi, Marcus Antonius tarafından Ptolemaios hanedanının sonuncusu olan Mısır Kraliçesi VII. Kleopatra'ya hediye edilmişti. Ancak bu koleksiyon da MS 642'de, Bizans Mısır'ını fetheden Arap fatihlerce yok edilmiştir.

Antik Yunan ve Roma'da başlıca yazım malzemesi, özellikle Nil Deltası'nda yetişen saz benzeri bir bitkiden (*cyperus papyrus*) elde edilen papirüstür. MÖ 2. yüzyılda bir kıtlık sırasında Pergamonlular o zamana kadar kullanılmayan alternatif bir malzemeye ağırlık vermişlerdir: İşlenmiş ve sıyrılmış dana ve kuzu derisinden yapılan parşömen (Pergamon adından türemiştir) keşfedilmiştir. Rulolar halinde sarılamayacak kadar kalın bu deriler, sayfalar halinde kesilerek bir arada duracak şekilde ciltlenmişlerdir. **Böylece bugün de kullandığımız kodeks yani sayfalı kitap biçimi ortaya çıkmıştır.**

BÜYÜK SUNAK

Athena *temenos*'unun, sarayların ve akropolisin hemen güneyindeki alt teras üzerinde üç önemli kamusal ve dini yapı yer alır. Bunlardan ilki yukarı *agora*'dır. Üç tarafı dor düzeninde *stoa*'larla çevirili bir açık hava avlusudur; yukarı kentin ana caddesi bu pazar yerini yani *agora*'yı keser. İkinci yapı ise Pergamon hükümdarlarının kültüne adanmış bir *heroon*'dur. **Pergamon hükümdarları, Mısır hükümdarlarının aksine tanrı olarak değil de öldükten sonra kahramanlar olarak yüceltilmişlerdir.**

Üçüncü ve en ünlü olan yapı ise **II. Eumenes'in (MÖ 197-159) yaptırdığı Zeus ve Athena'ya adanmış Büyük Sunak**'tır. Bu yapının inşa tarihi ve hangi nedenle yapıldığı kesin olarak bilinmemektedir. Söz konusu bu sunak Athena Tapınağı'ndan ayrı olarak müstakil yani bağımsız bir şekilde planlanmıştır. Ancak bir üst terastaki Athena Tapınağı'na göre yönlendirilmiştir. 36 x 34 m ölçülerindeki U-planlı bu sunak, batıya bakmasına rağmen, doğudan girilen ve duvarlarla çevrili geniş

bir yapı kompleksinin içinde yer almaktadır. Sunağa ulaşmak için arkadan gelip yapının yarı çevresini dolaşmak gerekirdi; bu planlı rota, sunağın üzerinde durduğu platformu bezeyen kabartma heykellerin doğru sırada incelenebilmesini sağlıyordu. **Eski uygulamalardan farklı olarak kabartmalar**, anlaşılabilmesi için göz hizasından biraz yukarıda yapının alt tarafına yerleştirilmişlerdi. Revaklı bir açık hava avlusu içinde bir masadan oluşan asıl sunağa batıdaki basamaklardan ulaşılabilirdi.

(DIA) Günümüzde sunağın yerinde **ızgara planlı temelleri görülebilmektedir**. Sunağı süsleyen kabartmalı friz plakaları ilk kazı çalışmaları sırasında demir yolu mühendisi Carl Humann (1878-1886) tarafından Berlin'e götürülmüştür ve günümüzde Pergamon Museum'da sergilenmektedirler. Dış cephedeki kabartmalar, Yunan sanatında eskiden beri bilinen ve sevilen bir konu olan **Gigantomakhia** yani Yunan Tanrıları ile Devlerin savaşını konu almıştır. Bu Yunanların kaosla mücadelesinin bir alegorisidir. Tanrılar ziyaretçilerin izleyeceği yola göre dizilmişlerdir. Avluya girer girmez ziyaretçiler **Zeus, Athena, Apollon, Artemis ve Leto** gibi başlıca Olympos tanrılarını görmekteydiler. Kuzeybatı kanatta, Okeanos ve Triton gibi deniz tanrıları tasvir edilmiştir (belki de uzak ege denizine yönlendirilmişlerdir). **(DIA)** Kabartma figürlerin anlaşılabilmesi için tanrıların adları kabartma yüzeyinin üst kısmına, devlerinki ise alt kısma yazılmıştır. Ayrıca heykeltıraşlar, devlerin adlarının altına kendi adlarını da kazımışlardır. 40 tane olduğu tahmin edilen adlardan sadece 15'i günümüze ulaşmış olmakla birlikte bu heykeltıraşlar hakkında pek bir şey bilinmemektedir. Kabartmalarda barok adı verilen **güçlü duyguları, eylem ortasında yakalanmış şiddetli hareketleri ve yüksek kabartma ile etkileyici ışık-gölge tezatlarına vurgu yapmaktadır**. Hellenistik sanatın zirve noktası olan bu kabartmalar, daha sonraki Yunan ve Roma heykeltıraşlığını oldukça etkilemiştir.

Gigantomakhia frizi, **MÖ 238 yılında Galatlara karşı kazandığı zafer üzerine kral unvanını alan I. Attalos ve II. Eumenes'in MÖ 166'da Galatlara karşı kazanmış oldukları zaferle de ilişkilendirilmektedir**.

Sunağın iç duvarlarını süsleyen daha küçük ikinci bir friz Herakles'in oğlu ve **Pergamon Krallarının efsanevi atası olan Telephos'un** yaşam hikayesini anlatır.

Pergamon krallarını efsanevi geçmişin büyük kahramanlarıyla ilişkilendiren bu alegori iktidar haklarını meşrulaştırmaya yöneliktir. MÖ 2. yüzyıl ortalarında dıştaki Gigantomakhia frizinden kısa bir süre sonra tamamlanan bu friz sürekli, yani birbirini izleyen paneller halinde gelişen bölümlere **ayrılmış bir öykü anlatımının ilk örneğidir.**

